

16. Подольский адрес-календарь / Сост. В. К. Гульдман. Каменец-Подольский, 1900. 349 с.
17. Справочная книжка Подольской епархии на 1900 г. Каменец-Подольский, 1900. 293 с.
18. Справочная книжка Подольской епархии на 1903 г. Каменец-Подольский, 1903. 230 с.
19. Справочная книжка Подольской епархии на 1909 г. Каменец-Подольский, 1909. 152 с.
20. Справочная книжка Подольской епархии на 1913-1914 гг. Каменец-Подольский, 1913. 291 с.
21. Справочная книжка Подольской епархии на 1915-1916 гг. Каменец-Подольский, 1915. 310 с.
22. Статистические сведения о церквах, притчах оных и монастырях Подольской епархии. Каменец-Подольский, 1879. 85 с.
23. Статистические сведения о церквах и притчах Подольской епархии. Каменец-Подольский, 1885. 108 с.
24. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Каменец-Подольский, 1893. Вып. VI. 560 с.
25. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Каменец-Подольский, 1901. Вып. IX. 1064 с.
26. Энциклопедический словарь / под ред. Ф.А.Брокгауз и И.А.Ефрони. Санкт-Петербург, 1900. Т. XXXI. 472 с.

Р.М. Зелінський,
*Почесний краєзнавець України,
головний спеціаліст
Літинської селищної ради
Вінницької області*

В. І. Лазаренко,
*завідувач відділу українознавства
КЗВО «Вінницька академія
безперервної освіти»*

ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ ЛІТИНЩИНИ НА ПОДІЛЛІ ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ПОДОЛЬСКИХ ЕПАРХИАЛЬНЫХ ВЕДОМОСТЕЙ»

У статті наведено коротку характеристику церковної преси на Поділлі XIX – поч. XX ст. ст. Викладено огляд окремих подій церковного життя Літинського повіту Подільської губернії, які були вагомою складовою суспільно-політичного життя краю. Зазначено, що попри ідеологічні нашарування того часу, «Подольские епархиальные ведомости» були осередком краєзнавчого руху та джерелом поширення християнських цінностей.

Ключові слова: *«Подольские епархиальные ведомости», Літинський повіт, релігійне життя, Поділля, православний храм.*

Вагому частину вітчизняного джерелознавства складають релігійні друковані видання. В радянському атеїстичному минулому це питання залишалося поза увагою істориків. Проте в українській історіографії таким першоджерелам відводиться чільне місце, особливо в регіональних дослідженнях.

Друковані релігійні видання, які були раніше вилучені з наукового обігу, зараз стали загальним надбанням української спільноти, до яких є вільний доступ в архівних та бібліотечних установах.

Особливою популярністю ці першоджерела користуються серед дослідників на тлі краєзнавчих студій. Крім того вони лягли в основу також багатьох дисертаційних досліджень.

Охоплюючи період середини XIX-початку XX століття в історії Поділля слід відзначити серед релігійної періодики «Подольские епархиальные ведомости». Це – офіційний друкований орган Подільської єпархії Російської православної церкви, який друкувався у Кам'янці-Подільську Подільської губернії з січня 1862 до 1905 року. Часопис виходив двічі на місяць.

Наступниками «Подольских епархиальных ведомостей», які перестали виходити у 1906 р., стали два інші єпархіальні видання – газета «Подолія» та журнал «Православная Подолія». Обидва видання також були політичного, церковно-громадського, літературного спрямування. Газета «Подолія» виходила з 1906 по 1914 рік, а журнал «Православная Подолія» - з 1906 по 1916 рік. Варто зазначити, що на теренах Поділля вищезгаданого періоду виходив також один римо-католицький польськомовний часопис «Nasza Wieś». Журнал друкувався в Проскурові протягом неповного 1914 року.

Перші роки виходу «Подольских епархиальных ведомостей» співпали з драматичними подіями в історії краю та Російської імперії загалом – скасуванням кріпацтва 1861 р. та польським повстанням 1863 р. Російський шовінізм того часу потребував пошуків ідеологічної роботи, спрямованої на зросійщення «іногородців». Реакційний характер російських панівних кіл виявився і в церковній політиці, яка була інструментом ідеології самодержавства. Російська православна церква на той час була частиною державно-управлінського апарату і впливала на формування громадської думки. Засобами такого формування та маніпулювання настроями в суспільстві були друковані періодичні видання.

«Подольские епархиальные ведомости» склалися з офіційної частини, де друкувалися державні та єпархіальні постанови, офіційні відомості, накази, оголошення. В неофіційній частині публікувалися статті богословського, історичного, етнографічного та освітнього напрямку. Загалом журнал призначався не лише для місцевого кліру. Читацька аудиторія охоплювала також широкі верстви населення.

Великий внесок в популярність часопису зробив відомий на Поділлі церковний і громадський діяч, історик, етнограф, археолог, просвітник

протоієрей Євфимій Сіцінський, який найдовше очолював редакцію видання: з 1892 до 1905 р. Є. Сіцінський опублікував на сторінках часопису чимало статей на археологічні, історичні, етнографічні теми.

В неофіційній частині видання знаходимо історико-статистичні описи міст і містечок Поділля, зокрема Вінниці, Гайсина, Меджибожа, Могилів-Подільського, Летичева, Літина, Ольгополя, Проскурова, Смотрича, Чорного Острова, Шаргорода та ін.

Завдяки публікаціям глибоких та змістовних історичних і документальних досліджень, описів, нарисів, статей талановитих авторів на сторінках часопису, «Подольские епархиальные ведомости» стали осередком та організатором краєзнавчого руху свого часу.

Часопис і сьогодні є безцінним джерелом історії для краєзнавців та науковців. Він розповідає про історію сіл, в тому числі і Літинського повіту, будівництво церков, основні історичні події, які відбувались у краї, про видатних особистостей православної церкви, як Літинщини, так і Поділля.

Важливою складовою суспільно-політичного життя завжди був і залишається релігійний чинник. Навіть за атеїстичних часів він відігравав не останню роль, тим більше – в суспільстві, де церква була частиною державної ідеології. Мова йде про період належності Поділля до складу Російської імперії.

На той час православна церква в Україні вже втратила свою самостійність, як з 1686 року Київська митрополія стала частиною Московського патріархату. Тернистий шлях пройшло українське православ'я під тиском католицької Речі Посполитої. Але хоча з приєднанням Поділля до Російської імперії православна церква отримала державну підтримку, проте з неї викорінювалась українська самобутність. Русифікація поглинула всі сфери суспільного життя, в тому числі і церковного: почалися утиски української мови, насаджування московських церковних порядків. У 1795 році утворено Подільську єпархію, межі якої пізніше злилися з адміністративними кордонами Подільської губернії.

На Поділлі крім православ'я, релігійне життя було представлене й іншими конфесіями: католицькими, протестантськими, іудейськими громадами. Проте православна церква була частиною державно-управлінського апарату. Ще 1722 року Петром I введено посаду обер-прокурора, світського чиновника, який очолював Святійший правлячий синод, і був найвищою посадовою особою в ієрархії Російської православної церкви.

Попри ідеологічну зашореність церкви православні християни все ж сприймали її як Церкву Христову і задовольняли свої духовні потреби в церковній мережі того часу. Релігійне життя було відзначене певними подіями, висвітлення яких знайшло своє місце на шпальтах церковних друкованих періодичних видань. До такої церковної періодики належала газета «Подольские епархиальные ведомости».

На сторінках «Подольских епархиальных ведомостей» опубліковано чимало статей з життя Літинського повіту Подільської губернії. Варто зауважити, що Літинський повіт на той час займав територію 3339 кв. км, що майже в 6 разів більше за територію сучасної Літинської територіальної

громади (587 кв. км). Населення повіту станом на 1897 рік (210502 чол.) у понад 9 разів перевищувало населення Літинської громади (22828 чол.). До складу Літинського повіту у 1901 році входило 10 волостей: Багриновецька, Кожухівська, Межирівська, Вівсяницька, Сосонська, Пилявська, Старо-Синявська, Терешпільська, Уланівська та Хмільницька. Терени Літинського повіту займали населені пункти сучасних Вінницького, Хмільницького та Жмеринського районів. Тому мешканці сіл цих районів знайдуть цікаві відомості з сільського релігійного життя на сторінках часопису «Подольские епархиальные ведомости».

Зупинимося на окремих подіях церковного життя Літинщини, висвітлених на сторінках «Подольских епархиальных ведомостей». Про заснування православного Свято-Миколаївського братства в м. Літині опублікована стаття від 1869 р. Причиною створення братства були потреби щодо облаштування храму та побуту служителів та, як зазначено у виданні, необхідність духовного розвитку та пропагування православ'я й недопущення іновірного впливу. Висвітлено структуру, статутні норми та фінансовий звіт про діяльність братства за 1871-1873 роки. [1, 2, 3, 4]

Важливою подією в житті православної громади повіту було освячення Літинського Свято-Миколаївського собору. У статті присвяченій цій події зазначено, що на початку XIX століття в Літині були дві убогі та старі церкви з трьома банями: Свято-Михайлівський собор і Різдво-Богородична церква. Згодом у 1830-х роках закладено Свято-Миколаївський храм, який після тривалого будівництва був освячений 9 травня 1871 року єпископом Подільським і Брацлавським Леонтієм. Собор і до цієї дати був діючим, однак не був остаточно облаштований. [5, 6]

Часопис повідомляє про відкриття з 1 вересня 1903 року Літинської двокласної школи. До закладу приймаються випускники однокласних церковно-приходських шкіл Літинського та сусідніх повітів після складання відповідних іспитів.[7]

Після тривалої боротьби Російської православної церкви з старообрядниками, правляча церква вирішила прийняти колишніх розкольників під свою юрисдикцію шляхом запровадження так званого єдиновір'я. При цьому старовірам дозволялось зберігати свої обряди. Такий єдиновірний приход 2 липня 1904 року відкрито і в Літині. При цьому на облаштування єдиновірної церкви надано одноразову допомогу в розмірі 5000 руб., на утримання священника виділено 500 руб. на рік, а псаломника – 150 руб. А в єдиновірні священники висвячено міщанина м. Новозибкова Чернігівської губернії Наума Борисовича Макаренкова.[8, 9]

Автор на прізвище П. Троїцький публікує відомості про місцешановану ікону Божої Матері в селі Новоселиця Літинського повіту. Ікона вважається чудотворною, тому за рішенням Брацлавської консисторії певним духовним посадовим особам доручено провести розслідування на предмет підтвердження її статусу. Опитано чимало парафіян, які свідчили про різні випадки зцілення від ікони. В матеріалах слідчої справи наведено детальний опис ікони, яку вилучали та повернули до сільського храму. Наостанок автор резюмує, що до

ікони, як і раніше, стікається багато богомольців, але «чи відбуваються і нині чудодійні зцілення від Новоселицької ікони Божої Матері невідомо». [10]

Селяни с. Івча Літинського повіту 5 серпня 1862 року здійснили подячну молитву на честь підписання уставної грамоти, згідно з якою перейшли від, існуючої в селі, панської повинності до оброчного стану. Такий важливий перехід до нового становища дав їм більше можливості займатися землеробством, тому й вони зажадали здійснити подячний молебень Богу, як зазначено у замітці. [11]

А в селах Голодьки та Стара Гута селяни 8 червня 1889 року на зібранні «з нагоди святкування 50-річчя з дня воз'єднання уніатів з православною церквою» на пропозицію парафіяльного священника щодо художнього оформлення їх приходської Свято-Миколаївської церкви прийняли ухвалу стосовно збору коштів та найму живописця для художнього оформлення храму. [12]

На шпальтах часопису висвітлено також наступні події з церковно-приходського життя повіту: перенесення ікони св. великомучениці Варвари з церкви с. Голодьки в с. Мазурівку Літинського повіту 20 липня 1892 року.[13]; хресна хода 8 травня 1863 року з міста Хмільника до села Голодьки на поклоніння іконі Святителя і Чудотворця Миколая [14]; ревізія 28 та 29 травня 1865 року єпископом Подільським і Брацлавським Леонтієм церков Літинського повіту в містечку Янів та в селі Байківці.[15]; вибори депутатів до духовної училищної ради від духовенства 2 округу Літинського повіту Подільської єпархії[16]; відкриття товариства тверезості в с. Голодьки Літинського повіту 29 березня 1892 року [17]; перенесення ікони св. великомученика Пантелеймона з села Карпівці до села Пилявки Літинського повіту 13-го червня 1900 року [18]; перенесення Іверської ікони Божої Матері із залізничної станції Браїлів до церкви с. Микулинець Літинського повіту 17 квітня 1902 року.[19]; перенесення Іверської ікони Божої Матері з села Сосон до села Широка Гребля Літинського повіту навесні 1901 року [20]; перенесення ікони з с. Балина до с. Пеньківки Літинського повіту [21].

Значну увагу приділено життєдіяльності архієпископа Житомирського та Волинського Модеста (Данила Стрельбицького), уродженця села Зіновинці (нині с. Шевченка Хмільницького району Вінницької області). На сторінках часопису опубліковано коротку історичну довідку про Зіновинці та відомості про родовід Стрельбицьких. [22] Детально висвітлено благодійність та опіку Модеста парафією рідного села. Зокрема, про освячення цвинтарної церкви преосвященим Модестом в селі Зіновинцях Літинського повіту 27 вересня 1879 року [23]; закладення кам'яної церкви в с. Зіновинцях Літинського повіту [24]; перебування високопреосвященного Модеста, архієпископа Волинського на своїй батьківщині, в с. Зіновинцях Літинського повіту, в червні 1893 року [25]; візит архієпископа Волинського і Житомирського Модеста до села Зіновинець Літинського повіту у вересні 1894 року [26]; пожертви високопреосвященного Модеста, архієпископа Волинського і Житомирського на користь церкви і причту с. Зіновинець Літинського повіту [27]; перебування в селі Зіновинцях Літинського повіту високопреосвященного Модеста,

архієпископа Волинського і Житомирського з 26-го липня по 2-ге серпня 1900 р. [28].

Серед вагомих подій церковного життя повіту були також відкриття та освячення храмів та навчальних закладів. З часопису дізнаємося про освячення церковно-приходських шкіл в с. Бруслинів 8 жовтня 1895 року, в с. Чудинівці 10 жовтня 1895 року [29]; відкриття й освячення двокласної школи в с. Майдан-Курилівський Літинського повіту 1903 року [30]; освячення нового храму в с. Петриківці Літинського повіту 8 листопада 1904 року [31]; освячення церкви в с. Новоселиця Літинського повіту 2 серпня 1892 року та тимчасової церкви в с. Пеньківка Літинського повіту 26 липня 1892 року [32]; освячення оновленого храму і місця під шкільну будівлю в с. Великий Митник Літинського повіту 13 вересня 1892 року [33]; освячення цвинтарного храму в с. Великий Митник Літинського повіту 12 листопада 1903 року [34]; урочисте оновлення храму в с. Трибухах Літинського повіту 14 вересня 1901 року [35].

Російська православна церква, як важливий ідеологічний орган імперії, пильнувала про «чистоту» християнської віри та недопущення проявів іновірства. Така боротьба була спрямована також і проти протестантських осередків. Свого часу відставний солдат Іван Христюк поширив у селі Осолинці штундизм, віровчення якого надто зацікавило мешканців села. Тому православна церква досить збентежилась такими подіями і її протидія дала свої результати. Колишніх штундистів навернули знову до православ'я. Відбулось це публічно та урочисто 22 квітня 1901 року. В цей день в парафіяльному храмі проведено навернення до православної церкви 8-ми родин штундистів з 20-ти осіб обох статей. Невідомий автор зазначає, що «всі з нетерпінням чекали на той час, коли «штунди», які зганьбили Осолинку своїм збоченням, вперше прийдуть до церкви, щоб відректися від своїх помилок та воз'єднатися з Церквою через сповідь та св. Причастя». Врешті штундисти попросили пробачення у своїх односельців, які «...одностайно раділи з приводу припинення штунди в їх селі, яка широко довкола рознесла ганьбу про Осолинку». [36] У зв'язку з цим значна увага приділена церковно-шкільному вихованню. Так, однокласна церковно-приходська школа с. Осолинка Літинського повіту мала «...особливе значення, оскільки покликана до місіонерської діяльності в місцевості, де має місце штундизм» [37]

Попри ідеологічне спрямування в душі російського великодержавного шовінізму видання «Подольские епархиальные ведомости» слугувало джерелом популяризації минулого Подільського краю та ближче знайомило парафіян з християнським віровченням. Видання підвищувало культурно-освітній рівень, передусім, місцевого духовництва.

Список використаних джерелі літератури:

1. Подольские епархиальные ведомости. Отдел второй неофициальный. № 23 от 01.12.1869 г. С. 916-921.
2. Подольские епархиальные ведомости. Отдел второй неофициальный. № 3 от 01.02.1872 г. С. 90-103.

3. Подольские епархиальные ведомости. № 17 від 01.09.1872 р. С. 660-665.
4. Подольские епархиальные ведомости. № 17 від 01.09.1873 р. С. 595-599.
5. Подольские епархиальные ведомости. Отдел второй неофициальный. № 3 от 01.02.1872 г. С. 90-103.
6. Подольские епархиальные ведомости. № 17 від 01.09.1873 р. С. 595-599.
7. Подольские епархиальные ведомости. Часть официальная. № 29 от 19.07.1903 г. С. 377.
8. Подольские епархиальные ведомости. Часть официальная. № 31 от 31.07.1904 г. С. 435.
9. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. № 14 от 03.04.1904 г. С. 336-338.
10. Подольские епархиальные ведомости. № 4 від 15.02.1873 р. С. 133-143.
11. Прибавление к Подольским епархиальным ведомостям. Часть неофициальная. № 20 від 15.10.1862 р. С. 679.
12. Подольские епархиальные ведомости. № 17 від 28.04.1890 р. С. 274-275.
13. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. № 38 от 19.09.1892 г. С. 687-690.
14. Прибавление к Подольским епархиальным ведомостям. Часть неофициальная. № 12 від 15.06.1863 р. С. 481-488. ;
15. Подольские епархиальные ведомости. Отдел второй неофициальный. № 17 от 01.09.1865 г. С. 766-772.
16. Подольские епархиальные ведомости. Отдел второй неофициальный. № 7 от 01.04.1868 г. С. 203-205.
17. Подольские епархиальные ведомости. Часть официальная. № 19 от 09.05.1892 г. С. 405.;
18. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. №26-27 от 01.07.1900 г. С. 643-644.
19. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. № 21 от 25.05.1902 г. С. 505-506.
20. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. № 38 от 22.09.1901 г. С. 679-681
21. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. № 39 от 29.09.1901 г. С. 692 – 694.
22. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. № 23 от 04.06.1894 г. С.405-421.
23. Подольские епархиальные ведомости. Отдел второй неофициальный. №22 от 15.11.1879 г. С. 902-904
24. Прибавление к Подольским епархиальным ведомостям. № 36 от 02.09.1889 г. С.845- 849 .

25. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. №35 от 28.08.1893г. С. 601-602.
26. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. № 43 от 22.10.1894 г.. С. 817-818 .
27. Подольские епархиальные ведомости. № 23 від 03.06.1900 р. С. 175-178.
28. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. №33 от 12.08.1900 г. С. 773-779.
- 29.. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. № 5 от 03.02.1896 г. С. 111-115.
30. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. № 51 от 20.12.1903 г. С. 1545-1549.
31. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. № 49 от 04.12.1904 г. С. 1106-1108.
32. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. № 38, 1892 г. С. 690-691.
33. Подольские епархиальные ведомости. № 6, 1893 г. С. 100-102.
34. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. № 1 от 04.01.1903 г. С. 13 - 16 .
35. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. № 39. 1901 г. С.690-692.
36. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. № 19 от 12.05.1901 г. С.342-344.
37. Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. № 32 от 05.08.1900 г. С. 753-757.

О. Б. Пришляк,
молодша наукова співробітниця
фондового відділу
Національного заповідника «Замки Тернопілля»

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОДІЛЬСЬКОГО ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОГО ТОВАРИСТВА У С. КРИВЧЕ

У статті розглянуто історію будівництва і реставрації замку у селі Кривче, як однієї з найяскравіших пам'яток архітектури Західного Поділля, а також діяльність та здобутки громадської туристичної організації «Подільського туристично-краєзнавчого товариства» по відбудові вежі замку із створення в ній місць для ночівлі туристів і пристосування печери Кришталева під туристичні потреби.

Ключові слова: Кривче, замок, «Подільське товариство туристично-краєзнавче», вежа замку, печера Кришталева.